

ШАХС МАСЪУЛИЯТИНИНГ ДИНИЙ ВА ДУНЁВИЙ ТАЛҚИНИ

Феруза Асроровна Мамадалиева

Тошкент давлат аграр университети доценти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7180284>

ARTICLE INFO

Received: 01st October 2022

Accepted: 05th October 2022

Online: 10th October 2022

KEY WORDS

масъулият, ижтимоий
масъулият, шахс, инсон
масъулияти, дунёвийлик,
динийлик

ABSTRACT

Мақолада шахс масъулиятининг диний ва дунёвий талқини ёритилган бўлиб, унда шахснинг ўзига хос маънавий жиҳатлари намоён бўлиши, етук баркамол шахсни шаклланишида масъулиятнинг ўрни беқиёсслиги таҳлил этилган.

Бугун мамлакатимиз Ўзбекистонда кенг қамровли ислохотлар амалга оширилаётган бир даврда шахснинг жамият олдидаги масъулиятини юксалтириш ҳар қачонгидан ҳам муҳимлиги намоён бўлмоқда. Айниқса, глобаллашув шароити таъсирида авж олаётган “оммавий маданият” каби таҳдидларга қарши туришда шахсда масъулият туйғусини такомиллаштириш бугунги даврнинг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади. Дарҳақиқат, инсонни ҳайвонот олаmidан фарқловчи жиҳати бу унда масъулият ҳиссининг мавжудлигидадир. Мана шу масъулият туйғуси орқали инсон ўзининг маънавий мавжудот эканлигини англаб боради. Инсон ўзининг маънавий камолот имкониятларини юзага чиқариш лозимлигини англаб етган сари ўзлигини англай бошлайди. Ҳар қандай инсонни шахс деб атай олиш қийин. Шахсга ижтимоийлик хусусиятлари хос. Инсонлар шахс бўлиб дунёга

келмайдилар, ижтимоийлик хусусиятлари наслдан наслга ўтмайди, балки кишилар ижтимоий муҳитда, жамиятда шахс бўлиб шаклланадилар. Инсон жамиятдаги кишилар билан мулоқоти жараёнида ижтимоий муносабатларга киришади ва унда секин аста индивиддан шахсга айлана бориш имконияти юзага келади. Ижтимоийлашув сабабли инсонда янгидан-янги шахсий хислатлар пайдо бўлади, яъни ўзининг ҳатти-ҳаракатлари учун жавоб бериш, ўзини ўзи назорат қилиш, ўзи-ўзини тарбиялаш, ижтимоий фаоллик, мустақкам эътиқодга, ўз дунёқарашига эгалик, мустақил қарорлар қабул қилиш ва ўз фикрларини эркин баён этиш шахсга хос хусусиятдир.

Инсон қачон ўзининг оила аъзолари олдидаги, миллат олдидаги, Ватан олдидаги, жамият олдидаги ва қолаверса, умуминсоният олдидаги масъулиятини жиддий ҳис этса, уни том маънодаги ҳақиқий шахс ҳисоблаш

мумкин. Шулардан келиб чиқиб, шахс масъулияти инсоннинг ҳақиқий моҳиятини белгилайди, деб хулоса қилиш мумкин.

Дунёвий нуқтаи назардан шахс масъулиятини шакллантирувчи омиллар сифатида қуйидагиларни келтириб ўтиш мумкин:

- ҳуқуқий жиҳатдан шахс масъулиятини таъминланиш даражасининг мавжудлиги;
- шахс масъулиятини иқтисодий фаровонликка эришилишдаги муҳим аҳамияти;
- шахснинг сиёсий масъулияти яъни, фуқароларнинг ўз давлати олдидаги бурч ва мажбуриятларини англаган ҳолда фаолият олиб бориш кўникмаси;
- инсонларнинг интеллектуал қобилиятларини намоён қилиш имкониятларининг таъминланиши;

Шахс масъулиятини шакллантирувчи мазкур омиллар ўзаро уйғун бўлгандагина таъсирчанлиги юқори бўлади.

“Масъулият ижтимоий характерга эга. Ижтимоий масъулият оилавий, фуқаролик, жамият ва шахсий хизматларни бажараётганда вужудга келади”[5:15].

Ёшларда масъулият сифатларини ўстириш, уларда мустақиллик, шижоатлилиқ, ўзига ишончилиқни шакллантиришга хизмат қилади. Психолог олим Н.С.Сафоев, “Инсон ҳаёт қонуниятларини билиш ва уларни ўз фаолиятида қўллашга қодир экан, демак шу нуқтаи назардан унинг хулқ-атворини ижтимоий меъёрлар билан бошқариш мумкин. Қолаверса, инсон ўз

қилмишлари учун масъулиятни ҳис қилиши лозим”[3:14] - деб таъкидлайди.

Яна бир психолог олима Сагиндикова “Масъулият ўзи ва бошқалар, жамоа олдидаги ўз ҳатти-ҳаракатлари учун масъулликни бўйнига олиб, шахснинг ўзини бошқариши ва хулқ-атворини шакллантирувчи энг асосий характер сифатидир” [4: 13]– деб таърифлаб ўтади.

“Масъулият” – фалсафий категория сифатида ижтимоий воқеликда инсоннинг англанилган ҳатти-ҳаракатларини ифодалайди. Бу фалсафий категория орқали инсонларнинг ижтимоий-маънавий, моддий-жисмоний, руҳий-табиий масъулият каби хислатлари қамраб олинади ва таҳлилга тортилади. Ижтимоий фалсафада бу тушунча шахснинг жамият олдидаги маънавий-ахлоқий талабларни бажариши нуқтаи назаридан олиб қаралади. Шахс маънавий камолотида масъулият масаласи алоҳида аҳамият касб этади.

Масъулиятнинг ижтимоий-маънавий функцияси турли замон ва маконга қараб ўзгача мазмун касб этиб боради. Бу бевосита шахслараро, гуруҳлараро, давлат ва жамиятлараро муносабатлар тарзида намоён бўлади. Шу билан бирга, шахс маънавий тараққиётининг ҳар бир босқичида ўз ифодасини топган масъулият даражаси ҳам ўзгариб боради ва шахс маънавий фаолияти, унинг турфа хусусиятлари билан бир бутунликда кечади. Демак, ижтимоий масъулият инсон маънавий ҳаётининг мазмун- моҳиятини ташкил қилувчи бош омил ҳисобланади. Ҳар бир шахс ўзининг ватан, халқ, жамият олдидаги фуқаролик бурчи виждон иши эканлигини ҳис қилмоғи лозим. Зеро, ўз

бурчини, масъулиятини яхши ҳис қилган одамларнинг халқ, юрт олдида обрўйи, қадр-қиммати, мавқеи ошиб, бундай шахсларни барча бирдай эъзозлайди[5: 12].

Мутафаккир олим Абдурауф Фитрат масъулиятни шахснинг “маънавий хатти – ҳаракатлари мажмуи” сифатида талқин этади [2: 633].

Дарҳақиқат, инсон маънавий мавжудот экан, унинг хатти – ҳаракатларида ҳам маънавийлик акс этиши табиий ҳолдир. Шахс қачон ўзининг ҳаракатлари оқибатини ўйласа ва бунинг учун маънавий жавобгарлигини виждонан ҳис этса, ана шунда масъулият ҳақиқий маънавий хатти-ҳаракатлар мажмуасига айланади. Масъулиятда шахснинг ўзига хос маънавий жиҳатлари намоён бўлади. Масалан иймон-эътиқодлилиқ, виждонийлик, ор-номуслилиқ, иродалилиқ, руҳан поклик, самимийлик, ғурурлилиқ, инсонпарварлик, ватанпарварлик. Демак, маънавий баркамол шахсни шаклланишида масъулиятнинг ўрни беқиёс.

“Масъулият” араб тилидан олинган бўлиб, “жавоб бермоқ”, “жавобгар бўлмоқ” деган маъноларни англатади. Масъулият тушунчаси Европа илмида илк бора фалсафий тушунча сифатида XIX асрнинг 2-ярмидан бошлаб қўлланила бошланган. “Масъулият” тушунчаси биринчи марта фалсафага 1859 йилда Альфред Бэн томонидан киритилган [4: 11].

Психолог олима Н.Д. Сагиндикова, “масъулият ўзи ва бошқалар, жамоа олдидаги ўз хатти – ҳаракатлари учун масъулликни бўйнига олиб, шахснинг ўзини ўзи бошқариши ва хулқ-атворини

шакллантирувчи энг асосий характер сифатидир” -дея таъриф беради.

Диний нуқтаи назардан ҳам исломий қадриятлар воситасида инсонлар хатти-ҳаракатини тартибга солиш, бунда шахс ва жамият муносабатлари хусусида муайян тадқиқотлар амалга оширилган.

Бу ишларда исломий қадриятлар одамларни тўғри йўлга солишда, ҳалол ва покликни тарғиб қилишда муҳим аҳамият касб этганлиги таъкидланади.

Файласуф олим Ю. Якубов “Шахс ва жамият ўзаро муносабатда бир-бири билан боғлиқ тушунчалардир – деб таъкидлайди.

Шахс жамиятда шаклланади ва ривожланади. Шахснинг ўзига хос сифатлари жамиятда тутган ўрни ва бажарадиган вазифалари билан белгиланади. У шахс сифатида шаклланиш учун жуда кўп мураккаб босқичлардан ўтиши, зарур билимлар, ҳаётий тажрибаларга эга бўлиши, ўзи яшаётган ва меҳнат қилаётган жамоа муҳит ва муайян жамиятнинг талаб ва эҳтиёжларини ўзида акс эттириши муҳим”[6:11].

Бунда шахс ва жамият ўртасидаги ўзаро муносабатлар тизимини очиб берилади. Ушбу тадқиқотлар мазмунидан исломий қадриятларда шахс масъулиятига алоҳида эътибор қаратилганига гувоҳ бўламиз. Жумладан, Ислом динининг муқаддас китоби Қуръон оятларида инсонга олий қадрият сифатида ёндашилганлиги таҳлил қилиниб, бунда ҳар бир инсон юксак масъулият эгаси сифатида талқин қилинади. “Дарҳақиқат, (Биз) Одам болаларини (азиз ва) – мукаррам қилдик ва уларни ўзимиз яратган кўп

жонзотлардан афзал қилиб қўйдик” [7: 288].

Ислом таълимотида инсон қадрининг турли жиҳатлари махсус адабиётларда нисбатан батафсил ёритилган. Исломий қадриятларда ифодаланган шахс масъулияти ўзига хос қонуниятларига эга.

Исломий қадриятлар – охирги ва мукаммал илоҳий китоб бўлмиш Қуръони Карим мазмунида ифодаланган умуминсоний, илоҳий ғоялардан иборат маънавий қадриятлар тизими бўлиб, ислом дини ва исломий қадриятлар моҳиятан бошқа-бошқа нарсалар эмас. Ислом динида шундай ажойиб ғоялар, қарашлар, таълимотлар, фалсафий-ахлоқий қоида ва ўғитлар мавжудки, уларга амалий фаолиятда асосланиш, суяниш фақат мусулмонларгагина эмас, мусулмон бўлмаганларга ҳам, умуминсоният учун ҳам муҳимдир. Шунинг учун ҳам ота – боболаримиз, аجدодларимиз ислом дини қуруқ ақидалар йиғиндиси эмас, балки ҳам иймон, ҳам ахлоқ, ҳам диёнат, ҳам юксак маданият, маънавият ва маърифат эканлигига катта ишонч ҳосил қилиб келганлар.

Исломий қадриятлар инсоннинг руҳий поклиги ва шу руҳий поклик асосидаги фозиллик ва комилликни тараннум этади. Тасаввуф ахлоқшунослигининг улкан намоёндаларидан бири юртдошимиз Азизиддин Насафий таърифига кўра, комиллик – инсон деган улуғ номга муносиблик, инсонлар эса коинотининг

қаймоғи ва хулосасидир. Маълумки, «комиллик» тушунчасининг хилма – хил талқинлари бор. Диний таълимотларда комиллик тимсоли сифатида Ҳақ таоло назарда тутилади. Инсоннинг камолотга эришуви Ҳаққа талпиниши билан бўлади. Хужжатул Ислом Имом Абу Ҳомид ал-Ғаззолий «Кимёи саодат» асарида ёзадилар: «Инсон фаришта ва ҳайвон орасидаги маҳлуқдир. Ҳайвон ривожланмайди, чунки унинг камолот қуввати йўқ. Фаришта ҳам ривожланмайди, чунки унинг ўзи пок илоҳий нурдан иборат, Фақат инсонлардагина ривожланиш, руҳий камолот ҳислати мавжуд». Демак инсонни тарбиялаш, ундаги моддий - ҳайвоний хирсларни жиловлаб, илоҳий-раҳмоний сифатларини кўпайтириш мумкин. Комил инсон-жамики инсонларнинг ҳақиқатидир, яъни одамийлар одамийсидир. Нажмиддин Комилов айтганидек, “Комил инсон - бир идеал, барча дунёвий ва илоҳий билимларни эгаллаган, руҳи Мутлоқ руҳга туташ, файзу кароматдан сероб, сийрату сийрати саранжом, қалби эзгу туйғуларга лиммо-лим покиза зот” [1: 172].

Демак, комил инсон юксак ахлоқ эгаси бўлиб, ўзининг ердаги вазифаси ҳалоллик ва ростгўйликни қарор топтиришдан иборатлигини фаҳмлар экан. Яхшилик ва эзгуликка бошлайдиган қадриятларни англаш ва жорий этиш ҳар бир инсон учун муҳимдир.

References:

1. Комилов Н. Комил инсон ҳақида тўрт рисола. Тошкент.: “Ўзбекистон”, 1997.-Б.172.
2. Маънавият асосий тушунчалар изоҳли луғати. -Тошкент: 2010. - Б. 633.

3. Сафоев Н.С. Психологические особенности национального самосознания студенческой молодежи. Автореф. Дисс. ... док. псих. Наук. –Ташкент: 2005, -С. 14.
4. Сагиндикова Н.Д. Талабалар ўқув фаолиятида масъулиятнинг гендер хусусиятлари. (PhD)док. дисс. Автореферати . - Тошкент: 2017, -Б. 11, 12, 13.
5. Эргашев И. С. Шахс маънавий камолотида эркинлик ва ижтимоий масъулият уйғунлиги. номз. Дисс. Автореферати . - Тошкент: 2011, -Б. 12, 15.
6. Якубов Ю.М. Ислом таълимотида шахс ва жамият муносабатлари масаласи. Номз. Дисс. Автореферати. –Тошкент: 2008, -Б. 11.
7. Куръони Карим. /Таржима ва изохлар муаллифи Шайх Абдулазиз Мансур. –Тошкент: 2007, -Б. 289.